

Identification of the Nature and Function of the Golden Object from the Toul Cemetery

Abolghasem Dadvar¹ | Fahimeh Eshghi²

1. Corresponding author: * Prof. Department of Art Research, Faculty of Art, Al-Zahra University, Tehran, Iran. Email: a.dadvar@alzahra.ac.ir
2. Ph.D Candidate, Department of Art Research, Faculty of Art, Al-Zahra University, Tehran, Iran. Email: F. Eshghi@alzahra.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	The interdisciplinary engagement between archaeology and art research offers a productive approach for understanding artistic objects discovered in ancient cemeteries. During the 2002 archaeological excavations at the Toul cemetery in Gilan, several valuable artifacts were unearthed, one of which was a small golden object found near the skeletal remains of a woman. In the official excavation report, archaeologist Khalatbari referred to this object as a "Cup." However, significant differences in size, form, and decorative motifs on its surface raise the possibility that this identification may not be entirely accurate. To date, no detailed study has examined alternative interpretations of the object's nature. This research seeks to fill that gap by establishing a deeper investigation into the artifact's function through an interdisciplinary lens, combining archaeological and artistic analysis. The study specifically questions the designation of the object as a Cup and presents arguments suggesting a different identity and use. Data for this research were collected through library studies and field interviews with local residents of Toul village in Gilan. The study adopts a descriptive-analytical method to evaluate the object's artistic features, contextual clues, and symbolic elements. The findings suggest that based on the symbolic motifs present on the golden artifact and their alignment with similar items from neighboring civilizations, the object is more likely to have been a fire holder or censer rather than a Cup. Furthermore, the probable existence of a now-lost attachment supports this interpretation. This conclusion provides evidence for the presence of Mithraic rituals—associated with fire worship—in the Talesh region during the historical period to which the artifact belongs. By reevaluating this golden object through both artistic and archaeological perspectives, the study contributes to a richer understanding of ritual practices and cultural beliefs in ancient northern Iran.
Article history: Received: 19 February 2025 Received in revised form: 28 April 2025 Accepted: 24 May 2025	
Keywords: Safavid painting, Shahnameh of Tahmasp, Flags, Standards, Religious inscription	

Cite this article Dadvar Abolghasem., Eshghi Fahimeh. Identification of the Nature and Function of the Golden Object from the Toul Cemetery, *Journal of Visual Art Studies*, (2025), 2(1), 211-227. DOI: 10.22111/jart.2025.51209.1075

© Dadvar Abolghasem., Eshghi Fahimeh

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

DOI: 10.22111/jart.2025.51209.1075

Extended Abstract

Introduction

Many archaeological findings are also considered works of art, and the primary data on these objects often enter the field of art research through archaeology. Therefore, interdisciplinary collaboration between archaeology and art studies can significantly enhance our understanding. In excavations at the Toul cemetery in Talesh, a small golden object was discovered, which was referred to in written sources as a “cup.” However, no reliable evidence has been presented so far to confirm this attribution. Its significant differences in size, form, and decorative elements from other known cups raise doubts about this classification. This research, through library studies, interviews with locals from the village of Toul, and descriptive-analytical comparisons, aims to determine the true nature and function of this object.

Literature Review

Khalatbari (2004), in his book on archaeological excavations in Talesh, briefly mentions this object as a cup. Ghavami (2015) introduced the object from an archaeological perspective as the “Golden Cup of Toul.” Abbasi Roodposhti (2015) studied the form and motifs of Talesh artifacts to uncover their underlying beliefs. Abdoli (2012, 2024) discussed the language, literature, history, and culture of the Talesh people. The current study stands out for applying an interdisciplinary approach to reevaluate the identity of the golden object.

Methodology

This is an exploratory research. Primary data were collected through library research and interviews with local villagers. The study sample includes the golden object of Toul, and two other artifacts: the Hasanlu Cup and the Marlik Cup. A descriptive-analytical method was employed to compare visual and symbolic features of these three artifacts.

The Golden Object of Toul

This object was found near the skeleton of a woman. Its rim is flat and partly damaged, surrounded by a raised band. The body of the vessel is divided by three horizontal bands, with additional raised decorations around the base. Vertical lines run from the rim to the base, intersected by small concentric circles with central dots—motifs that repeat across the surface. The circular base features a design of interwoven snakes enclosed in a circle.

Connection to Neighboring Civilizations

Khalatbari noted similarities between this object and the golden artifacts of Marlik. Negahban described the Marlik cemetery as belonging to an elite class from a civilization that dominated northern Alborz and the southern Caspian region, possibly from the 14th to 10th century BCE. Marlik’s influence on surrounding regions, including Talesh, is plausible. Prada (2004) stated that Marlik leaders could obtain precious metal artifacts either locally or as war spoils. The Hasanlu and Marlik cups show similarities in structure, technique, and motifs. Hasanlu, a Mannaeon capital, was important during the 8th century BCE and was contested by the Urartians, who used Talesh’s mountainous terrain as a route into Mannaeon territory.

Urartian inscriptions found in Mannaeon lands suggest that by the second half of the 8th century BCE, Talesh had become a frontier region involved in conflicts. Numerous graves in Toul—some containing mutilated human and horse remains—support this view. The geographic and political significance of Toul strengthens the case for cultural exchanges with the Mannaeans.

Dating and Current Location

The Marlik Cup dates to the 10th–11th centuries BCE, while the Hasanlu Cup is from the 8th century BCE. Both are held at the National Museum of Iran. A bronze bracelet inscribed with the name of an Urartian king (766–789 BCE) was discovered alongside the Toul object, suggesting a similar date. The golden object is currently housed in the Rasht Museum of Archaeology.

Physical Features and Material

The Marlik Cup is 17.5 cm tall with a 12 cm diameter. The Hasanlu Cup measures 20 cm in height and 28 cm in diameter, weighing 950 grams. The Toul object is significantly smaller, at 9.8 cm in height and 5.8 cm in diameter, and weighs only 80 grams. All three are made of gold.

Decorative Motifs

The Hasanlu Cup features human and animal motifs with mythological and heroic themes. The Marlik Cup displays zoomorphic and floral motifs with symbolic meanings. In contrast, the Toul object is adorned with geometric elements—parallel vertical lines, curves, and circles.

The base of the Hasanlu Cup shows four rams around a checkered square, while the Marlik Cup features geometric motifs. The Toul object depicts four intertwined snakes enclosed in a circle.

Discussion

The smaller size, distinct form, and simpler decoration of the Toul object suggest it may not be a cup. The base design, however, shares symbolic similarities with the other two artifacts. According to Barthes (1996), circular motifs often symbolize eternity. In ancient belief systems, especially in solar cults like Mithraism, circles symbolized divinity and immortality.

The sun god Mithra was central in Iranian mythology before Zoroastrianism. In Mithraism, the sun was the sixth of seven sacred stages. The circles with central dots on the Toul object may represent the sun and divine immortality. Circular bands at the object's midsection and base may also symbolize the sun's halo.

The interwoven snakes may carry dual symbolism—both divine and demonic, representing death and rebirth, healing and harm. In ancient myths, snakes guarded paths to immortality, sacred springs, and treasures. The circle enclosing the snakes could signify protection from evil, as proposed by Eliade. In Mithraic imagery, snakes often appear wrapped around the sun god, indicating their sacred role.

If the Toul object dates to the 8th–7th centuries BCE, Mithraic worship may have existed in Talesh at that time. The discovery of haoma-drinking vessels in the Marlik area supports the presence of Mithraic rituals in northern Iran. The Avesta, dating from the second millennium BCE, also references Mithra as a deity of friendship and contracts.

The flat-rimmed, perforated design of the Toul object suggests it may have had an attachment, further undermining the “cup” hypothesis. Its features and context point instead to a ritual fire container (a *fire altar*). Aryan Iranians revered fire as divine and used it in burial rites. In Mithraism, fire held purifying powers. Reliefs in the Bandiyan Fire Temple show fire altars similar in shape to the Toul object. Circular motifs with central dots also appear on the garments of figures performing Mithraic rites in the same temple.

Conclusion

The motifs and dimensions of the Toul object suggest it is not a cup. Its small size supports the hypothesis that it was used in ritual ceremonies to hold a flame. The object was found in a tomb with distinct architectural and burial features, indicating high-status individuals, possibly followers of Mithraism. It may have been placed in the tomb to purify the soul of the deceased or as part of a funerary rite. A missing component might have

been lost due to the violent and chaotic conditions suggested by other mutilated burials. The tomb's incomplete architecture also supports the idea of a rushed burial during conflict.

Given the lack of similar artifacts in other Talesh cemeteries, this golden object might have been a unique gift, perhaps received by the local ruler from invading powers in exchange for cooperation. Talesh's mountainous terrain made invasion difficult, adding strategic value to the area and its leaders. This study aims to provide a foundation for further research into the symbolic meaning and artistic identity of funerary objects in the Toul cemetery.

شناسایی ماهیت و کاربرد شیء زرین گورستان تول

ابوالقاسم دادور | فهیمه عشقی²

1. نویسنده مسئول: استاد گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. رایانامه: a.dadvar@alzahra.ac.ir
2. دانشجوی دکتری، گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. رایانامه: F.Eshghi@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: 1403/12/01 تاریخ ویرایش: 1404/02/08 تاریخ پذیرش: 1404/03/03 واژه‌های کلیدی: تالش، تول، شیء زرین، آتشدان	تعامل بین دو حوزه باستان‌شناسی و پژوهش هنر به عنوان رویکردی میان‌رشته‌ای، می‌تواند در دستیابی به اطلاعات مفید درباره آثار هنری کشف‌شده از گورستان‌های تاریخی بسیار کارآمد واقع گردد. طی کاوش‌های باستان‌شناختی سال 1381 خورشیدی در گورستان تول گیلان، اشیاء هنری ارزشمندی کشف شد که یکی از آنها، شیء زرین کوچکی بود که در کنار اسکلت یک زن قرار داشت. خلعتبری در کتاب مربوط به گزارش کاوش‌های این محوطه باستانی از این شیء با عنوان جام یاد کرده، ولی تفاوت قابل توجه آن از نظر اندازه، شکل و نقوش روی بدنه، این فرضیه را شکل می‌دهد که شاید انتساب دقیقی صورت نگرفته باشد؛ از آنجایی‌که تا به اکنون، مطالعه متقنی درباره ماهیت‌های احتمالی دیگر شیء زرین تول صورت نگرفته است، این پژوهش با هدف ایجاد زمینه تعمق بیشتر در این زمینه از طریق پیوند بین وجوه باستان‌شناسانه و هنری شیء زرین در صدد پاسخگویی به پرسش مرتبط با ماهیت و کاربرد آن است و در اینبار به ارائه شواهد و دلایلی مبنی بر جام نبودن شیء زرین تول تالش پرداخته است. اطلاعات موجود در این پژوهش از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با اهالی بومی روستای تول گیلان، گردآوری شده و به روش توصیفی-تحلیلی ارائه می‌گردد. نتایج نشان می‌دهد با توجه به تفاسیر نمادین نقوش شیء زرین مکشوف و مطابقت با تمدن‌های همجوار، احتمالاً این جسم فلزی زرین، یک آتشدان با قطعه الحاقی گمشده می باشد که حاکی از رواج مهرپرستی در این منطقه از تالش بوده است.

استناد: دادور، ابوالقاسم؛ عشقی، فهیمه. (1404). عنوان مقاله، شناسایی ماهیت و کاربرد شیء زرین گورستان تول، مطالعات هنرهای تجسمی، 2(1)، 227-211.

art.2025.51209.1075

1- مقدمه

بخش قابل توجهی از یافته‌های باستان‌شناختی، آثار هنری به‌شمار می‌آیند. از سوی دیگر داده‌های اولیه درباره آثار هنری از طریق باستان‌شناسی به حوزه پژوهش‌های هنری راه می‌یابند؛ بنابراین تعامل دو حوزه باستان‌شناسی و پژوهش هنر به‌عنوان رویکردی میان‌رشته‌ای می‌تواند در رسیدن به دانسته‌های نو راهگشا باشد. یکی از مشکلات عمده در مطالعات فلزگری کهن در منطقه شمال ایران، این است که تسلسل و توالی روشنی از فرهنگ‌های پیش از تاریخ وجود ندارد و براساس اطلاعات موجود در عصر آهن، جوامع متعدد بدون هیچ‌گونه پیشینه فرهنگی در این منطقه ظاهر شده‌اند؛ آثار و بقایای این جوامع از گورستان‌ها و بدون ارتباط با محل‌های استقرار دائم (شهر و روستا) کشف شده‌اند؛ گورستان‌های وسیع تالش¹ نیز از نمونه‌های بارز این وضعیت هستند. در این مناطق، محل‌های استقرار عصر آهن، کشف نشده و احتمال اینکه فلزگری آهن در منطقه، بومی و محلی باشد، تقریباً وجود ندارد. از شواهد موجود چنین برمی‌آید که استفاده از آهن در اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره اول قبل از میلاد، برای اولین بار در منطقه شروع شده باشد (طلایی، ۱۳۹۸: ۶۱-۶۲). محوطه باستانی تول² به‌عنوان یکی از بخش‌های گورستان‌های وسیع تالش در گیلان نیز از این قاعده مستثنی نیست؛ طی کاوش‌های باستان‌شناختی در این محوطه در سال ۱۳۸۱ ه.ش، آثار هنری ارزشمندی در کنار اسکلت یک زن غنوده در یکی از گورها کشف شد که شیء زرین تول نیز از آن جمله بود. در منابع مکتوب کمی که درباره آثار و تاریخچه اکتشاف گورستان تول وجود دارد، با عنوان «جام» از این شیء نام برده شده است، درحالی‌که تاکنون اطلاعات پژوهشی موثقی درباره اینکه این شیء، واقعاً یک جام باشد، به‌دست نیامده است و تفاوت قابل‌توجه شیء مکشوف از نظر اندازه، شکل و نقوش روی بدنه، این فرضیه را شکل می‌دهد که شاید انتساب دقیقی صورت نگرفته باشد. این پژوهش با رویکرد تلفیقی باستان‌شناسانه و هنری و گردآوری اطلاعات پایه‌ای موردنیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با اهالی روستای تول تالش و نیز توصیف و تحلیل یافته‌های خود در پی پاسخ به این سؤال است که ماهیت و کاربرد شیء مورد نظر چیست؟ هدف اصلی، این است که با بررسی شواهد موجود در ساختار بصری و محتوایی این شیء و ارتباطات فرهنگی امارت‌نشین تول تالش با تمدن‌های همجوار، زمینه تعمق بیشتر پیرامون ماهیت واقعی اثر هنری مذکور بیش از گذشته فراهم شود.

پیشینه پژوهش

لازم به ذکر است که تاکنون پژوهشی با دیدگاه هنرپژوهانه درباره شیء زرین مکشوف از تول تالش صورت نگرفته است. خلعتبری (۱۳۸۳) در کتاب «کاوش‌های باستان‌شناسی در محوطه‌های باستانی تالش (تول گیلان)» به معرفی این شیء با عنوان جام در کنار دیگر آثار مکشوف با هدف ارائه گزارشی از کاوش منطقه و کشفیات آن پرداخته است. قوامی (۱۳۹۴) در مقاله «معرفی یک اثر موزه‌ای: جام طلای تول تالش» به معرفی این شیء از دیدگاه باستان‌شناختی پرداخته است. عباسی رودپشتی (۱۳۹۴) در مقاله «فرم و نقش‌مایه در آثار باستانی تمدن تالش» به مطالعه فرم و نقش‌مایه در آثار به‌دست‌آمده از تمدن تالش با هدف ریشه‌یابی باورهای نهفته در آن‌ها پرداخته است. عبدلی (۱۴۰۳) در کتاب «تاریخ تالش» به معرفی جغرافیا، تاریخ و فرهنگ منطقه تالش با هدف ارائه اطلاعاتی گویا و نو در این زمینه پرداخته است. همچنین عبدلی (۱۳۹۱) در کتاب «تالشان کیستند» به معرفی زبان، ادبیات، تاریخ، دین، عرفان و تاریخ اقوام تالش با هدف آگاهی‌بخشی در این زمینه پرداخته است. با توجه به موارد ذکرشده به نظر می‌رسد که پژوهش حاضر از نظر به‌کارگیری رویکرد میان‌رشته‌ای هنر و باستان‌شناختی برای مطالعه و بررسی ماهیت شیء زرین مکشوف از گورستان تول گیلان، نو و بدیع باشد.

روش پژوهش

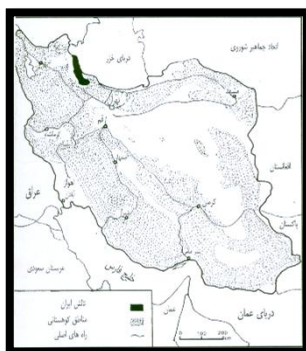
این پژوهش دارای ماهیت اکتشافی است؛ اطلاعات اولیه موردنیاز آن از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با اهالی بومی روستای تول گیلان گردآوری شده است، سپس، جامعه آماری شامل شیء زرین مکشوف از تول تالش، جام زرین حسنلو و مارلیک در نظر گرفته شده و با روش توصیفی-تحلیلی به مطالعه و مقایسه ویژگی‌های بصری و محتوایی شیء زرین تول تالش با دو جام زرین دیگر پرداخته شده است تا دانسته‌های جدید حاصل گردد.

تالش

پژوهش‌ها نشان می‌دهد که تالش، یک واژه وابسته به قوم است. در منابع بازمانده از سده‌های ابتدایی اسلام، از قوم تالش با نام «طیلسان» که معنای کسانی که ردای بلند پشمی می‌پوشیده‌اند، یاد شده است. یاقوت حموی، لغت‌شناس سده دوم هجری، توضیح می‌دهد که طیلسان با تالشان یکی است (لسترنج، ۱۳۹۳: ۱۸۶). در اوایل سده هفتم هجری قمری، واژه طیلسان منسوخ شده و واژه تالش به‌جای آن وارد منابع شده است (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱۵۷). در تعبیری دیگر، واژه تالش که تالشان آن را تولش یا تولیش تلفظ می‌کنند، از واژه «تول» به معنی گل گرفته شده است. بسیاری از پژوهشگران، تالش را با قوم «کادوس» که در منابع یونان و روم باستان یاد شده است، یکی می‌دانند (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱۱۲۹؛ رضا، ۱۳۸۵: ۱۶-۱۷؛ کسروی، ۱۳۵۶: ۲۸۳). از تالشان یا کادوسان در زمره اقوام ساکن در نجد ایران و پیش از ورود آریایی‌ها به این سرزمین یاد شده است (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱۵۷). نام قوم کادوس نخستین بار بدون هیچ ابهام و به‌صورت «تالش» از سده هفتم هجری قمری در منابع دوره مغول آمده است (عبدلی، ۱۴۰۳: ۲۹).

موقعیت جغرافیایی تالش

شهرستان تالش در شمال غربی استان گیلان با مرکزیت هشتپر از شمال به شهرستان آستارا، از جنوب به شهرستان رضوان شهر و ماسال، از شرق به دریای کاسپین و شهرستان بندرانزلی و از غرب به استان اردبیل و شهرستان خلخال محدود می‌شود (تصویر ۱). این منطقه قومی، بخشی از سرزمین‌های جنوب غربی دریای کاسپین است و از دو بخش کوهستانی و جلگه‌ای تشکیل شده است؛ بخش کوهستانی تالش با نام «رشته‌کوه تالش»، دنباله شمال غربی البرز است که پوشیده از جنگل و در ماه‌هایی از سال در آغوش توده‌های ابر و مه است، بلندی‌های فراتر از نوار جنگلی کوهستان، مراتع سرسبزی است که در فصول بهار و تابستان مورد استفاده عشایر و دامداران قرار می‌گیرد، بخش جلگه‌ای این منطقه، شامل زمین‌های هموار و حاصلخیز بین دامنه کوه و دریای کاسپین است که مهم‌ترین مراکز اجتماع قوم تالش به‌شمار می‌رود؛ بومیان این منطقه، غالباً خود را تالش می‌نامند و بیشتر آن‌ها هنوز به زبان تالشی سخن می‌گویند.

تصویر ۱- موقعیت جغرافیایی تالش

منبع: (خلعتبری، ۱۳۸۳: ۱۶)

تول

روستای فصلی تول در ۴۲ کیلومتری جنوب شهرستان تالش و غرب دره کرگان رود جنوبی واقع شده که دارای محوطه باستانی است (تصویر ۲). گورستان باستانی تول شامل محوطه گسترده‌ای است که با شیب ملایم از شمال غرب به جنوب شرق کشیده شده و وجود سنگ فراوان در منطقه باعث شده که همه گورها از سنگ ساخته شوند و روی گورها نیز با قطعات بزرگ سنگ پوشیده شده‌اند. کاوش گورستان باستانی تول گیلان از سال ۱۳۸۱ خورشیدی آغاز و طی سه فصل کاوش، ۶۰ گور کشف شد که آثار هنری ارزشمندی از این گورها به‌دست آمد (خلعتبری، ۱۳۸۷).

تصویر ۲- روستای تول

منبع: (قوامی، ۱۳۹۴)

گور شماره ۱

در این گور، هفت اسکلت شناسایی شد که به‌دلیل وجود رطوبت و فضای خالی درون گور، در طول زمان آسیب زیادی دیده و در برخی از تدفین‌ها فقط اثری از اسکلت روی زمین باقی مانده بود. در تمام سطح گور، انبوهی از اشیاء شامل انواع ظروف

سفالین، لوازم رزم و شکار و به‌ویژه سر پیکان و سرنیزه، ابزار کار، لوازم تزئین و آرایش، ظروف زرین و سیمین و... دیده می‌شد. ورودی گور در جهت شرق و قسمت انتهایی آن با ایجاد دیواری به اتاقکی تبدیل شده بود که فقط یک تدفین در جهت شمالی-جنوبی بر کتف راست و با پاهای جمع‌شده در آن صورت گرفته بود و به نظر می‌رسید که معماری گور در اصل برای این شخص انجام شده بوده و افراد دیگر خانواده در بیرون اتاقک درون گور دفن شده بودند و در ورودی گور نصب و مسدود

شده بود. نتیجه مطالعات انسان‌شناسی بر اسکلت خوابیده در اتاقک انتهایی گور شماره ۱ نشان داد که اسکلت متعلق به یک زن است (خلعتبری، ۱۳۸۷). در کاوش پیرامون اسکت این زن، یک عدد شیء زرین در نزدیکی دست راست او کشف شد (تصویر ۳) که سوژه مورد بحث در پژوهش حاضر می‌باشد.

تصویر ۳- کشف شیء زرین تول
منبع: (قوامی، ۱۳۹۴)

شیء زرین تول تالش

ارتفاع این شیء فلزی، ۹/۸ سانتی‌متر، قطر دهانه آن، ۵/۸ سانتی‌متر، وزن تقریبی آن، ۸۰ گرم و از جنس طلا، است. لبه دهانه این شیء، صاف و قسمتی از آن تخریب شده و پیرامون لبه دهانه با یک ردیف نوار برجسته محصور شده است. میانه شیء با سه نوار برجسته، محصور شده که آن را به دو بخش تقسیم کرده است و پیرامون قاعده شیء نیز، دو نوار برجسته با تزئینات بینشان دیده می‌شود. قاعده، پهن‌تر از دهانه بوده و از لبه شیء، نوارهای عمودی برجسته به‌صورت موازی تا نوارهای میانی و نوار قاعده ظرف امتداد یافته و فواصل این خطوط را دایره‌های بسیار کوچکی با نقطه مرکزی به‌صورت متوالی پر کرده و این ویژگی در تمام سطح بدنه شیء تکرار شده است. کف دایره‌های این شیء دارای نقش مارهای درهم‌گرمخورده‌ای است که در دایره‌های محصور شده‌اند (تصاویر ۴-۷).

تصاویر ۴-۷- شیء زرین تول
منبع: (@deylam-talesh)

ارتباط شیء زرین تول با جام‌های فلزی تمدن‌های همجوار

خلعتبری معتقد است که هنر طلاکاری تول و آنچه از نخستین فصل کاوش آن به‌دست آمده، قرابت ویژه‌ای با آثار زرین محوطه باستانی مارلیک دارد (خلعتبری، ۱۳۸۳: ۲۷)؛ اما اینکه آیا شیء زرین تول نیز به جام‌های فلزی مارلیک شباهت دارد یا نه، جای تأمل دارد. نگاهی با توجه به غنای زیاد گورستان مارلیک در چراغعلی‌تپه رودبار، تپه مارلیک را یک گورستان مهم قدیمی متعلق به سرداران، سلاطین و افراد برجسته یک قوم باستانی معرفی کرد. او معتقد بود که این اقوام احتمالاً از سده چهاردهم تا دهم پیش از میلاد در منطقه ساکن بودند و سرانجام در اثر حمله و فشار آشوری‌ها موطن خود را ترک کرده و در اطراف کاشان مستقر شدند. گسترش این حکومت تمام دامنه‌های شمالی جبال البرز و تمام منطقه جنوبی دریای کاسپی را فراگرفته و مناطقی مانند تالش روسیه و ایران، قسمت شرقی آذربایجان، گیلان و مازندران را دربرمی‌گرفت؛ اقوام مارلیک در این سرزمین وسیع، مرکز صنایع فلزی و به‌ویژه مفرغی بزرگ را به‌وجود آورده بودند (پرادا، ۱۳۸۳: ۳۱۴-۳۱۵)؛ بنابراین با توجه به گستردگی جغرافیایی اقوام مارلیک، امکان تأثیرگذاری فرهنگی و هنری بر مناطق تحت تسلط و از جمله، تالش امکان‌پذیر می‌کرده است. پرادا معتقد است که رهبران نظامی مارلیک قادر بودند اشیای هنری از فلزات گرانبها برای خود فراهم آورند؛ این اشیاء برای آن‌ها یا به‌صورت محلی ساخته می‌شد یا به احتمال زیاد قسمتی از آن‌ها به‌عنوان هدایا یا غنایم جنگی از مناطق گوناگون مانند ایلام در جنوب و آذربایجان در شمال‌غرب آورده می‌شدند. به عقیده پرادا ممکن است اشیای زرین و جواهرات کمتر تکامل‌یافته در کارگاه‌های محلی ساخته شده باشند (همان، ۱۳۸۳: ۱۱۹-۱۴۳). از سویی دیگر، ظروف زرین و سیمین مارلیک و حسنلو به لحاظ ساختار بصری، تکنیک ساخت و محتوای نقوش دارای اشتراکات بسیاری هستند (شمیلی، ۱۳۹۵) که این امر به‌ویژه در جام‌های فلزی این دو تمدن مشهود است. محوطه باستانی حسنلو یکی از مهم‌ترین محوطه‌های باستانی ایران است. حسنلو به‌عنوان پایتخت ماننایی‌ها از کوه‌های زاگرس در غرب سرچشمه می‌گیرد و تا سواحل جنوبی دریاچه ارومیه جریان می‌یابد (دایسون، ۱۳۸۶: ۱۳). علت شکل‌گیری دولت ماننا را می‌توان از یک طرف مقابله با غارتگری‌های آشوریان (هال، ۱۳۸۷: ۴۵۰-۴۵۱) و از سوی دیگر مبارزه با توسعه‌طلبی اورارتوها دانست. اورارتوها برای دستیابی به مناطق تحت سلطه مانناها از دره‌ها و کوه‌های صعب‌العبور سرزمین تالش به‌عنوان گذرگاه استفاده می‌کردند و اقوام

مانایی در اواخر قرن هشتم قبل از میلاد تا جایی نیرومند بوده که اقدامات آشوری‌ها و اورارتویی‌ها را خنثی می‌کردند (کالیکان، ۱۳۸۵: ۳۶). اورارتوها از حدود قرن نهم تا هفتم قبل از میلاد در حوالی دریاچه‌های وان ترکیه، سوان ارمنستان و ارومیه ایران حکومت می‌کردند. مرزهای پادشاهی اورارتو، از سمت شرق به غرب اردبیل و تا تالش می‌رسیده و درواقع شمال غرب ایران (مانناها) پس از وان مورد توجه اورارتوها بوده است و تعدادی کتیبه‌های اورارتویی در آن‌ها پیدا شده است (دارا، ۱۴۰۰)؛ با توجه به متن کتیبه‌های اورارتویی، در نیمه دوم قرن هشتم قبل از میلاد، تالش در نقاط مرزی، درگیر منازعات با ارتش اورارتوها که سرزمین ماننا را به تصرف خود درآورده بود، شده و تعداد عظیم گورها در روستای تول که در برخی از آن‌ها اجساد فاقد دست یا پا و حتی اسب‌های مثله شده یافت شده، نیز شاهی بر این ادعاست. نیمه دوم قرن هشتم قبل از میلاد برای اورارتوها، سال‌های پر آشوب و ناآرام بوده و به سرعت رو به اضمحلال نهاده است. با توجه به موقعیت جغرافیایی تالش و امارت‌نشین تول که شرایط آب‌وهوایی ایدئالی را برای سلاطین کادوسی داشته و نیز مراودات فرهنگی و اجتماعی این تمدن با اقوام ماننا، قرابت آثار فلزی این تمدن با اقوام ماننا نیز دور از ذهن به نظر نمی‌رسد. با توجه به مطالب ذکر شده و اشاره به قرابت برخی آثار فلزی تمدن تالش با مارلیک و حسنلو، برای کسب اطلاعات بیشتر از شیء زرین مکشوف از تول گیلان به مقایسه آن با دو جام منتخب از دو تمدن مارلیک (جام طلای اسب شاخدار) و حسنلو (جام طلای حسنلو) پرداخته شده است.

توصیف قدمت و محل نگهداری

جام زرین اسب شاخدار مارلیک گیلان متعلق به سده‌های ۱۰-۱۱ پیش از میلاد و جام زرین حسنلو متعلق به سده ۸ قبل از میلاد است که هر دو در موزه ملی ایران (تهران) نگهداری می‌شوند. درباره قدمت شیء زرین تول تالش باید گفت که به نظر پیلر، گور شماره ۱، چندین بار در دوره‌های گوناگون مورد استفاده قرار گرفته و اشیای ادوار مختلف در آن قرار دارد و بیشتر اشیای به هزاره اول قبل از میلاد تعلق دارند (پیلر، ۲۰۱۰: ۶۱-۶۹). با توجه به تاریخ دست‌بند مفرغین کتیبه‌داری که همراه با شیء زرین از این گور کشف شده است و متعلق به یک پادشاه اورارتویی در سده ۷۶۶ تا ۷۸۹ قبل از میلاد تشخیص داده شده است (بشاش کنزق، ۱۳۸۳)، احتمال داده شده که شیء زرین تول نیز به اواخر قرن هفتم یا هشتم قبل از میلاد تعلق دارد؛ البته دارا معتقد است که با توجه به رسم‌الخط کتیبه و پرچش‌دگی دست‌بند نمی‌توان تعلق این دست‌بند را به آرگیشتی (پادشاه اورارتویی) به‌طور قطعی تأیید کرد و شاید این کتیبه از کتیبه‌ای بزرگ‌تر جدا شده و تبدیل به دست‌بند شده است و نیز با توجه به تدفین چندباره در یک گور حدس دقیق تاریخ اشیای امکان‌پذیر نیست (دارا، ۱۳۹۸). این شیء زرین در موزه باستان‌شناسی رشت نگهداری می‌شود.

توصیف شکل ظاهری و جنس

جام زرین اسب شاخدار مارلیک: ارتفاع این جام ۱۷/۵ سانتی‌متر؛ قطر دهانه آن ۱۲ سانتی‌متر (جلیلی‌نیا و شمیلی، ۱۴۰۰) و از جنس طلا است (جدول ۱).
جام زرین حسنلو: ارتفاع این جام ۲۰ سانتی‌متر؛ قطر دهانه آن ۲۸ سانتی‌متر (همان) با وزن ۹۵۰ گرم و از جنس طلا است (جدول ۱).
شیء زرین تول: ارتفاع این شیء ۹/۸ سانتی‌متر؛ قطر دهانه آن ۵/۸ سانتی‌متر (خلعتبری، ۱۳۸۳: ۵۱) با وزن ۸۰ گرم و از جنس طلا است (جدول ۱).

جدول ۱- شکل ظاهری

جام زرین حسنلو	جام زرین تول (?)	جام زرین مارلیک
		
منبع: URL1	منبع: (خلعتبری، ۱۳۸۳: ۷۸)	منبع: URL2

توصیف نقوش روی بدنه و مضامین آن‌ها

جام زرین حسنلو: نقوش تخیلی و اساطیری این جام عبارت‌اند از: در بخش پایین جام، کودکی به دنیا آمده و مادری که او را به مردی تبرید دست می‌دهد، پشت این صحنه تصویر مبارزه اهریمن دارای دم سه‌سر با قهرمان ریش‌دار است و قهرمان روایت در حال نابود کردن اوست. در پایین این صحنه جنگ شیری غزان ترسیم شده و پشت شیر الهه‌ای سوار بر قوچ است. در بخش بالای تصاویر سه گردونه جنگی ترسیم شده که سه الهه را حمل می‌کنند و الهه سوار بر اولین گردونه دارای دو بال است. بالای سر دومین الهه قرص خورشید بالدار ترسیم شده و سومین الهه تاج شاخدار بر سر دارد. خطوطی مواج که تداعی‌کننده آب است از دهان گاو به سمت دیو جریان دارد. در سمت راست جریان آب کاهنی که موی سرش را تراشیده و جامی در دست دارد در برابر الهه ایستاده است. به دنبال کاهن دو مرد، تصویر شده که به نظر می‌رسد به همراه خود دو قوچ را برای قربانی

آورده‌اند. در قسمت چپ جام نقش یک صندلی با پایه‌های جانوری شکل ترسیم شده و در مقابل آن مردی جام به دست حضور دارد. در کنار این تصویر صحنه اسارت یک مرد توسط دو مرد وجود دارد. در سمت راست در قسمت بالا کرکسی با بال‌های برافراشته ترسیم شده که زنی را بر پشت خود حمل می‌کند، بعد از آن تصویر قهرمان روایت که سلاح‌های تیر و کمان و تیر دارد و ماری به دور سر آن پیچیده، دیده می‌شود. تصویر آخر در سمت چپ الهه‌ای است که بر پشت شیر سوار شده است. موضوع اصلی در نقوش جام زرین حسنلو، نبرد بین نیکی و بدی است که یکی از مباحث مهم در اسطوره‌های ملی و دینی بوده است. تصویرگر به دنبال جانبداری از نیروی خیر بوده که بر اساس اختصاص بیشتر فضای روی جام به قهرمان روایت، نمود دارد. شخصیت نیک و خیر بزرگتر از شخصیت‌های فرعی و شخصیت‌های شر کوچک‌تر و زشت ترسیم شده‌اند (محمودی، ۱۳۸۷: ۱۷). روایت این جام، حماسی و اسطوره‌ای است که به پیروزی قهرمان بر دیو دلالت دارد (جدول ۲).

جام زرین اسب شاخدار: مطابق با جدول ۲، نقوش روی این جام در دو ردیف کار شده و در هر ردیف نقش اسب شاخدار اساطیری سه بار پیرامون جام تکرار شده است. بخش‌های خالی نیز با نقش گل هشت‌پر تزئین شده که به گل نیلوفر شباهت دارد. خط‌های موج‌داری پیرامون چشم‌های اسب دیده می‌شود که درواقع ابروان او هستند. سطح گردن دراز و خمیده اسب با نقوش شطرنجی پوشیده شده و خانه‌های شطرنجی را نوارهایی از خط‌های کوتاه هاشوری موازی از یکدیگر جدا کرده است. بال کوتاه اسب به صورت نواری از خط‌های موازی مایل، به صورت هاشور ادامه دارد که انتهای آن در محل شانه اسب به صورت گوی برجسته‌ای نمایش داده شده است. سه گوی بزرگ دیگر در پشت اسب دیده می‌شود که شاید منگوله باشند. یک گوی دیگر از سینه اسب آویزان است که آن هم با هاشورهای جناغی تزئین شده است. بندها و مفصل پاهای جلو و عقب اسب نیز با گوی‌های ابریشمی یا پشمی تزئین شده است. سطح دم جانور با نقش‌های موازی زیگزاگی نقطه‌چین تزئین شده است. این جانور خیالی شجاع و نجیب به عنوان پشتیبان جانوران دیگر در اساطیر شناخته شده است.

شیء زرین تول: براساس جدول ۲، بدنه شیء زرین تول متشکل از خطوط موازی عمودی است که خط‌های منحنی نوامند پیرامون لبه، کمر و قاعده شیء را قطع کرده‌اند، فاصله بین خط‌های عمودی نواری را دایره‌های کوچک متوالی پر کرده‌اند و دایره‌های کوچک در پیرامون قاعده شیء نیز دیده می‌شود. این ویژگی در تمام سطح بدنه تکرار شده است.

جدول ۲- نقوش بدنه

جام زرین حسنلو	جام زرین تول تالش (؟)	جام زرین مارلیک
منبع: (جلیلی‌نیا و شمیلی، ۱۴۰۰)	منبع: (نگارندگان)	منبع: (جلیلی‌نیا و شمیلی، ۱۴۰۰)

توصیف نقش کف

مطابق با جدول ۳، کف جام حسنلو شامل چهار قوچ پیرامون یک مربع شطرنجی است که در یک دایره محصور شده‌اند. کف جام مارلیک شامل نقوش هندسی محصور در دایره است. نقوش کف شیء زرین تول شامل چهار مار در هم گره‌خورده و محصور در یک دایره است.

جدول ۳- نقش کف

کف جام حسنلو	کف جام تول (؟)	کف جام مارلیک
منبع: (پرادا، ۱۳۸۷: ۱۶)	منبع: (نگارندگان)	منبع: URL3

بحث

با توجه به توصیفات انجام‌شده، به نظر می‌رسد که شیء زرین مکتشف از گورستان تول تالش از نظر اندازه و نقوش با جام‌های منتخب از دو تمدن دیگر تفاوت‌های چشمگیری دارد. این شیء دارای اندازه خیلی کوچک‌تر و شکل بدنه متفاوت و نیز نقوش بسیار ساده‌تر و درعین حال اسرارآمیزتر از دو جام دیگر است. حتی در مقایسه با جام‌های دیگر مارلیک و حسنلو که عمدتاً

دارای نقوش حیوانی و گیاهی اساطیری و طبیعت‌گرایانه هستند، نیز نقوش این شیء بسیار ساده، متفاوت و شامل خطوط عمودی و منحنی و دایره‌های بسیار کوچکی با نقطه مرکزی است. نقوش کف این شیء از نظر به‌کارگیری نقش اسطوره‌ای و محصور در دایره شباهت بیشتری به کف دو جام دیگر دارد. باور به ویژگی‌های رازآلود و قدسی حلقه و دایره موجب ترکیب یا همنشینی دایره با برخی دیگر از اشکال قدسی شده است، فلز و سنگ را می‌توان به‌عنوان مهم‌ترین عناصری دانست که در برخی از اسطوره‌ها پیوندی قدسی با دایره برقرار کرده‌اند (بزرگ بیگدلی و همکاران، ۱۳۸۶). بارت معتقد است که آنچه توانسته عطش

جاودانگی انسان را فرو بنشانند، تصور یا ساختن نمونه‌های جاودانه است، درحقیقت انسان به معنای جاودانگی فرم و شکلی جاودانه می‌بخشد و به این ترتیب اسطوره‌های گوناگونی پیرامون مفهوم جاودانگی شکل می‌گیرد. از نظر او اسطوره‌ها همواره مفهوم و معنا را به فرم و شکل تبدیل می‌کنند تا قابل‌فهم و درک باشد (بارت، ۱۳۷۵: ۵۸). یکی از اشکالی که با جاودانگی در ارتباط است، دایره است و انسان هرگاه خواسته جاودانگی و مفهوم بی‌نهایت را نشان دهد، از طرح‌های دایره‌ای استفاده کرده است (بزرگ بیگدلی و همکاران، ۱۳۸۶). در تمام ادیان و اساطیری که خورشید نقش مهمی ایفا می‌کند، شکل خورشید به دایره تبدیل شده و به‌عنوان نماد خورشید در هنرهای دینی آنان مطرح شده است (دوبوکور، ۱۳۷۶: ۸۶). در تمدن‌های کهن، دایره نمادی از کائنات و خورشید است (گیرشمن، ۱۳۷۰: ۲۶۹). خورشید مظهر عمر جاویدان، شکوه و جلال سلطنت است که توسط اهورامزدا آفریده شده است (همان: ۳۵۴). خدای خورشید در ایران باستان یکی از معروف‌ترین ایزدان به نام میترا است (باجلان فرخی، ۱۳۸۹: ۱۰۸). پیش از ظهور زرتشت، آریاییان، مهرپرستی را به‌عنوان دین خود انتخاب کرده بودند و در کیش میترا یا مهرپرستی، هفت جایگاه روحانی مشخص شده بود که ششمین جایگاه به خورشید تعلق داشت (رضایی، ۱۳۷۷).

خورشیدپرستی در بین آریاییان که نیروهای طبیعی را می‌پرستیدند و نیز اندیشه‌های زروانی که بر پایه تئویت هرمزد و اهریمن شکل گرفته بود، ریشه داشت؛ جدال بین هرمزد (خیر) و اهریمن (شر) درواقع پایه و اساس آیین مهرپرستی قرار گرفت و زروان به‌عنوان خدای فرمانروا بر خیر و شر در مهرپرستی شناخته شد (ذاکرین، ۱۳۹۰). مهرپرستان به بقای ابدی روح اعتقاد راسخی داشتند (بر این اساس ارتباط دوایر نقوش شیء زرین و جاودانگی تأیید می‌شود) و به تأثیر ستارگان سعد و نحس بر سرنوشت انسان معتقد بودند. آیین مهر، آیین اسرار بود و شاید یکی از دلایل فقدان منابع کافی درباره مبانی اعتقادی مهرپرستان، جنبه سری این آیین باشد (برقبالی، ۱۳۸۳: ۱۴۰-۱۴۱)؛ بنابراین به نظر می‌رسد که وجود دوایر کوچک متعدد با نقطه مرکزی در حد فاصل خطوط عمودی و پیرامون قاعده شیء زرین تول بر الوهیت، جاودانگی، خورشید و ایزد مهر دلالت داشته باشند. در مورد حلقه‌های پیرامون میانه و قاعده شیء نیز می‌توان گفت که حلقه در آیین مهر یا میترا بیسم نشان ویژه میترا و از هاله خورشید گرفته شده است (رضی، ۱۳۷۱: ۳۹۱). حرکت دورانی، کامل، تغییرناپذیر، بدون آغاز و پایان و بدون نوسان در حلقه دایره می‌تواند نماد زمان بی‌نهایت باشد (شوالیه و گریبان، ۱۳۸۸: ۱۶۵). کارکرد دایره در اسطوره‌ها، رویاها و آیین‌های پرستش خورشید، بیانگر توجه به تمامیت به‌عنوان حیاتی‌ترین جنبه زندگی انسان است (یونگ، ۱۳۷۸: ۳۷۹). درباره نقش مارهای درهم گره‌خورده کف شیء زرین تول باید گفت که مفهوم مار سرشار از تضادهایی همچون اهورایی و اهریمنی‌بودن، جاودانگی و مرگ، درمان‌بخشی و زیان‌بخشی، خورشید و ماه و... است. تقدس مار در نقش مادر کائنات بر اهمیت این جانور درجهتی سازگار با قوای طبیعت و نیازمندی‌های انسان تأکید دارد (دوبوکور، ۱۳۷۶: ۵۳). مارها نگاهبان راه‌هایی هستند که به جاودانگی می‌رسند و آن‌ها فرشتگان نگاهدار چشمه‌های آب و زندگی، باروری و گنجینه‌ها به‌شمار می‌آیند (الیاده، ۱۳۷۲: ۲۰۷). نقش دو یا چند مار درهم تنیده به‌صورت افقی در حاشیه جام زرین حسنلو و اسب شادخار مارلیک و بسیاری از جام‌های مارلیک و آثار تمدن حسنلو دیده می‌شود که از نظر هال به ظاهر دو یا چند مار در حال جفت‌گیری را نشان می‌دهد و در اصل نماد آب‌های زیرزمینی و باروری زمین است (هال، ۱۳۸۷: ۹۵) (جدول ۴)؛ اما نقش کف شیء زرین تول به‌صورت چند مار در هم گره‌خورده و محصور در یک دایره است؛ محصورشدگی نقش در دایره در اغلب کف جام‌های تمدن‌های باستانی ایران مشهود است. پیشینیان باور داشتند که فضاهای دایره‌ای و حلقه‌ای، حافظ هر آن چیزی هستند که درون حلقه جای دارد. الیاده دایره‌ساختن و دایره‌زدن را به‌گونه‌ای رمزی، ایمنی‌بخش و مانع هجوم ارواح خبیثه می‌داند (دوبوکور، ۱۳۷۶: ۹۳)؛ اما در مورد چند مار گره‌خورده به‌صورت دایره شاید بتوان این‌گونه گفت که با توجه به تفاسیر گفته‌شده از نقوش دیگر موجود بر بدنه شیء زرین، به نظر می‌رسد که این شیء متعلق به زمانی است که مهرپرستی رایج بوده است؛ زیرا از جنس طلای شیء که فلز نمادین ایزد مهر به‌شمار می‌آید، تا نقوش دایره‌ای و حلقوی روی آن و مطابقت با مفاهیم جاودانگی و تقدس خورشید در نزد مهرپرستان؛ همه شاهی بر این ادعا هستند. از سویی دیگر براساس نشانه‌های موجود در نگاره‌های مهری، مار یکی از نمادهای ایزد مهر است و وجود حلقه‌ای به شکل مار بر گردن میترا در نقش‌برجسته نمرود داغ و حضور این جانور در بیشتر صحنه‌های قربانی گاو توسط میترا می‌تواند اثبات‌کننده این فرضیه باشد. همچنین نقش مار می‌توانسته در ارتباط با اعتقادات مذهبی مردگان گورها نیز باشد (ملکزاده، ۱۳۸۶: ۱۵۷). ایزد زروان یا زمان بیکران در شکل انسانی که سر شیر دارد و بدن او در چنبره مارها قرار گرفته، ترسیم می‌شود؛ شیر نماد خورشید است و هفت حلقه مار پیچیده به پیکر

او نماد کرات هفتگانه هستند و اشاره به حرکت خورشید در آسمان دارند (ورمازرن، ۱۳۹۰، ۱۴۶)؛ بنابراین می‌توان گفت که مارهای گره‌خورده محصور در دایره کف شیء زرین تول، شاید اشاره‌ای به ایزد زروان به‌عنوان خدای فرمانروا بر خیر و شر در مهرپرستی آن دوره باشد. با در نظر گرفتن قدمت شیء زرین که حدود قرن هفتم یا هشتم پیش از میلاد تخمین زده شده و اینکه آیا شواهد متقنی مبنی بر مهرپرستی در آن دوره تاریخی در تالش گیلان وجود دارد یا نه؛ نظریه‌های جدیدی وجود دارند که براساس یکی از آن‌ها، گورستان مارلیک (متعلق به هزاره دوم و اوایل هزاره اول قبل از میلاد) را براساس ظروف هاون‌شکل موسوم به ظروف هوم‌نوشی که مخصوص آیین مهر بوده و در این منطقه پیدا شده (کورشکین، ۱۳۸۱: ۳۷) و نواحی شمال ایران را پس از ورود آریایی‌ها (نوابیان، ۱۳۹۶: ۲۴) به‌عنوان نقاط مرکزی آیین مهر در نظر می‌گیرند. همچنین در اوستا که بخش‌های گوناگون آن از زمانی حدود نیمه دوم هزاره دوم قبل از میلاد پدید آمده، نام میترا با مضمون دوستی، پیمان و الهه‌ای دیده می‌شود که از نظر مقام با اهورا مزدا همپایه است (دوستخواه، ۱۳۸۵)؛ بنابراین می‌توان گفت که وجود مهرپرستی در قرن هشتم قبل از میلاد، امر محالی نبوده است. یکی از عوامل مورد بحث در این شیء، لبه صاف سوراخدار آن است که این‌طور به ذهن می‌رسد که دارای اتصالاتی بوده و بخش الحاقی می‌تواند داشته باشد. با توجه به تفاوت چشمگیر اندازه، نقوش و شکل بدنه این شیء با دو جام دیگر و نیز توصیفات مربوط به نقوش آن، نگارندگان بر این عقیده‌اند که شیء مورد نظر جام نیست، هرچند فضای خالی داخلی و نقش‌بندی کف در آن بی‌شبهت به ساختار دو جام دیگر نیست، با توجه به ویژگی‌های ذکر شده درباره این شیء، احتمال آتشدان بودن آن نیز تقویت می‌شود.

جدول ۴- نقش حاشیه

حاشیه جام زرین اسب مارلیک	حاشیه جام زرین حسنلو
منبع: (جلیلی‌نیا و شمیلی، ۱۴۰۰)	منبع: URL4
طرح شماتیک	حاشیه ظرف شکسته حسنلو
منبع: نگارندگان	منبع: URL5

ایرانیان آریایی، آتش را موهبت ایزدی دانسته و شعله آتش را یادآور فروغ رحمانی می‌دانستند، به‌طوری‌که آتشدان فروزان در پرستشگاه به‌منزله محراب برای آن‌ها بود (اوشیدری، ۱۳۷۱: ۶۰). همچنین معتقد بودند که آتش نگاهبان روح نیاکانشان است و آتش مقدس بر گور مردگان خود می‌افروختند که بعدها تبدیل به افروختن شمع شده است (عقیقی، ۱۳۷۴: ۴۰۶). در دین میترا، آتش از نیرویی پاک‌کننده برخوردار بود و آتش، شیر را که از صفات میترا است با میترا (مهر) و خورشید مرتبط می‌ساخت (ورمازرن، ۱۳۹۰: ۲۵). در یکی از آتشکده‌های مهری که در محوطه باستانی بندیان درگز خراسان رضوی کشف شده، نقوش گجبری مربوط به نیایش آتش دیده می‌شود که نقش آتشدان نیز در آن به چشم می‌خورد (ن.ک. به جدول ۵).

جدول ۵- آتشدان بندیان درگز

آتشدان بندیان درگز	طرح خطی آتشدان در دست یکی از نگاهبانان آتش	طرح خطی آتشدان بندیان درگز
		پایه آتشدان بندیان درگز

منبع: (جآوری و باغشخی، ۱۳۹۹)	منبع: (رهبر، ۱۴۰۱)	منبع: (صدرایی و همکاران، ۱۳۹۸)
------------------------------	--------------------	--------------------------------

همان‌گونه که به نظر می‌رسد، از نظر شکل شیء زرین که در قسمت میانی بدنه دارای حلقه و باریک‌شدگی است و نقش گچی آتشدان آتشکده بندگان درگز، شباهت وجود دارد. همچنین نقوش دایره‌ای با نقطه مرکزی که در بدنه شیء زرین دیده می‌شود، در لباس یکی از شخصیت‌های موجود در نقش گچی آتشکده بندگان درگز که در حال انجام مراسم آیینی مهر است، نیز دیده می‌شود (ن.ک. به جدول ۶).

13

جدول ۶- نقش دایره توخالی در آتشکده بندگان درگز

	
شکل شماتیک	منبع: (رهبر، ۱۴۰۱)

نقش دایره با نقطه مرکزی نماد خورشید است و این امر نیز احتمال آتشدان بودن شیء مورد مطالعه را بیشتر تقویت می‌کند.

نتیجه‌گیری

با توجه به شواهد و دلایلی که ذکر شد، به نظر می‌رسد که شیء زرین مورد مطالعه در این پژوهش، جام نیست، نقوش موجود بر شیء مورد نظر تا حدود زیادی مؤید این نظر بود. با توجه به اندازه کوچک این شیء به‌عنوان آتشدان باید گفت که پاره‌های آتشی که در مراسم آیینی مهر از آتش بزرگ بر این آتشدان‌ها قرار می‌گرفته نیز کوچک بوده است. با توجه به اینکه این شیء زرین در یکی از گورهای متفاوت از نظر معماری، شیوه تدفین و وسایل همراه اسکلت غنوده در گورستان تول تالش به‌دست آمده و موقعیت ممتاز افراد مدفون در گور را نشان می‌دهد که معتقد به دین مهر بوده‌اند، احتمال اینکه به‌دلیل اعتقاد به جاودانگی روح نیاکان در آیین مهر و تقدس آتش در آمرزش گناهان، این آتشدان همراه با جسد فرد متوفی دفن شده باشد نیز وجود دارد؛ ممکن است برای پاکسازی روح، آرامش روان مرده یا به‌عنوان بخشی از آیین خاکسپاری از این آتشدان، استفاده شده باشد و به‌همین دلیل در گورستان باستانی تول، در کنار جسد زن دفن‌شده قرار داده شده و نیز به استفاده از آتش در مراسم آیینی و تدفینی اشاره داشته است. همچنین در برخی مواقع، اشیای دیگری مانند غذا یا نوشیدنی نیز در کنار آتشدان‌ها قرار می‌گرفتند تا به‌عنوان هدیه به ارواح مردگان یا به‌منظور حمایت از آن‌ها در زندگی پس از مرگ عمل کنند؛ اما احتمالاً این شیء زرین، قطعه الحاقی داشته که به‌عنوان آتشدان از آن جدا شده است. با توجه به شواهد به‌دست‌آمده از دیگر گورهای این گورستان، وجود انبوه پیکرهای انسان و اسب مثله‌شده، حکایت از دوران پرآشوبی از نظر سیاسی در این منطقه داشته که این امر می‌تواند دلیلی بر از بین رفتن قطعات بعضی از ظروف گرانبها نیز در این دوران باشد. حتی کامل‌نشدن ساختار معماری گوری که این شیء زرین در آن کشف شده نیز می‌تواند دلیلی بر تدفین فوری و ناقص ناشی از شرایط جنگی در منطقه مورد نظر باشد. از سویی دیگر، با توجه به اینکه تاکنون شیء مشابه دیگری در گورستان‌های تالش پیدا نشده، ممکن است اهدایی باشد؛ زیرا عبور از سرزمین تالش به‌دلیل وجود کوه‌های سربلک‌کشیده و جنگل‌های انبوه به‌منظور حمله به سرزمین‌های مجاور، کار دشواری بوده و حاکم منطقه، تحت حمایت مهاجمان قرار می‌گرفته و هدایایی به آن‌ها اهدا می‌شده است. امید است که این پژوهش، راهگشای پژوهش‌های بعدی در زمینه رمزگشایی آثار هنری گورستان باستانی تول باشد.

تشکر و قدردانی:

بدینوسیله، نگارندگان از دکتر محمدتقی رهنمایی، آقای سینا الهی‌نیا، سرکارخانم نسرین قوامی (امین سابق اموال موزه رشت)، سرکارخانم آزاده صفری (امین اموال موزه رشت) و سرکارخانم پاک‌نهاد (کارشناس کتابخانه میراث فرهنگی رشت) که در انجام این پژوهش، باری‌رسان بودند، مراتب سپاس و قدردانی را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

1. Talesh
2. Toul

منابع

الیاده، میرچا، (1372)، رساله در تاریخ ایران، ترجمه جلال ستاری. تهران: توس.

- اوشیدری، جهانگیر، (1371)، دانشنامه مزدیسنا، تهران: نشر مرکز.
- باجلان فرخی، محمدحسین، (1389)، در قلمرو انسان‌شناسی، تهران: افکار.
- بارت، رولان، (1375)، اسطوره امروز، ترجمه شیرین دخت دقیقان. تهران: مرکز.
- برقیالی، زهره، (1383)، بررسی ادیان ایران باستان با تأکید ویژه بر آیین میتراییسم، شماره 18، صص 136-150.
- بزرگ بیگدلی، سعید؛ اکبری گندمانی، هیبت‌الله؛ محمدی‌کله‌سر، علیرضا، (1386)، نمادهای جاودانگی (تحلیل و بررسی نماد دایره در متون دینی و اساطیری). گوهر گویا، دوره اول، شماره 1، صص 79-97.
- بشاش کنزق، رسول، (1383)، قرائت دو کتیبه تازه اورارتویی در آذربایجان و تول تالش. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران، حوزه شمال غرب، تهران: انتشارات پژوهشکده باستان‌شناسی.
- پرادا، ادیت، (1383)، هنر ایران باستان، ترجمه یوسف مجبیزاده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پرادا، ادیت، (1387)، قیزیل جام حسنلو، ترجمه علی صدرايي و صمد علیون. تهران: گنجینه هنر.
- پیرنیا، حسن، (1370)، ایران باستان، تهران: نگاه.
- جاوری، محسن؛ باغ‌شیخی، میلاد، (1399)، مقایسه تطبیقی معماری آتشدن و پایه آتشدان ساسانی مکتوف از محوطه ویگل و هراسگان با سایر بناهای مذهبی ساسانی. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، دوره دهم، شماره 27، صص 135-150. DOI: 10.22084/nb.2020.22433.2199.
- جلیلی‌نیا، فروغ؛ شمیلی، فرنوش، (1400)، مطالعه تطبیقی فرم و نقش جام‌های فلزی مکتوفه از مارلیک و حسنلو. هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی. دوره بیست‌وششم، شماره 2.
- خلعتبری، محمدرضا، (1383)، کاوش‌های باستان‌شناسی تالش، تول گیلان، چاپ اول، رشت: اداره کل میراث فرهنگی استان گیلان با همکاری پژوهشکده باستان‌شناسی.
- خلعتبری، محمدرضا، (1387)، تحلیلی بر نتایج اولین فصل کاوش محوطه باستانی تول گیلان. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره پنجاه‌ونهم، شماره 1، صص 53-75.
- دارا، مریم، (1398)، آیا مرزهای اورارتو تا تول تالش ادامه داشته است؟. تاریخ‌اندیش، دوره اول، شماره 4، صص 72-79.
- دارا، مریم، (1400)، حضور پارس‌ها در میان کتیبه‌های اورارتویی. تاریخ‌اندیش، دوره سوم، شماره 10، صص 87-98.
- دایسون، رابرت هنری، (1386)، دژ حسنلو، تهران: گنجینه هنر.
- دوبوکور، مونیک، (1376)، رمزهای زنده جان، ترجمه جلال ستاری. تهران: مرکز.
- دوستخواه، جلیل، (1385)، اوستا، جلد 1، چاپ 10، تهران: گلشن.
- ذاکرین، میترا، (1390)، بررسی نقش خورشید بر سفالینه‌های ایران. هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، دوره سوم، شماره 46، صص 23-33.
- رضا، عنایت‌الله، (1385)، آذربایجان و اران، چاپ اول، تهران: هزار کرمان.
- رضایی، عبدالعظیم، (1377)، پیشینه ایرانیان از باستان تا انقراض قاجاریه، تهران: انتشارات در.
- رضی، هاشم، (1371)، آیین مهر (میتراپیسم). تهران: فروهر.
- رهبر، مهدی، (1401)، بازخوانی دوباره گچ‌بری‌های تالار آتشدن بندگان و پاسخ به انتقادهای اخیر. مطالعات باستان‌شناسی، دوره چهاردهم، شماره 3، صص 69-92.
- DOI: [10.22059/jarcs.2021.331938.143058](https://doi.org/10.22059/jarcs.2021.331938.143058).
- شمیلی، فرنوش، (1395)، جام‌های فلزی، سند ارتباط دو فرهنگ حسنلو و مارلیک. همایش بین‌المللی شرق‌شناسی، تاریخ و ادبیات پارسی، ایروان، ارمنستان.
- شوالیه، ژان؛ گربران، آلن، (1388)، فرهنگ نمادها، جلد 3، ترجمه و تحقیق سودابه فضاییلی. تهران: جیحون.
- صدرايي، علی؛ قلی‌نژاد، مستنصر؛ کوهستانی، حسین؛ طغریایی، محمود؛ آخر، محیا، (1398)، نبرد بهرام گور درکشمهین (بازنگری در برخی از نقوش گچ‌بری بندگان درگز). مطالعات باستان‌شناسی، دوره یازدهم، شماره 2، صص 171-190.
- DOI: [10.22059/jarcs.2019.73113](https://doi.org/10.22059/jarcs.2019.73113).
- طلایی، حسن، (1398)، باستان‌شناسی و هنر ایران در هزاره اول قبل از میلاد، چاپ سیزدهم، تهران: سمت.
- عباسی رودپشتی، علی، (1394)، فرم و نقشمایه در آثار باستانی تالش، همایش ملی تالش‌شناسی، رشت.
- عبدلی، علی، (1391)، تالشان کیستند، چاپ اول، تهران: جام‌عنکر.
- عبدلی، علی، (1403)، تاریخ تالش. چاپ اول، تهران: جام‌عنکر.
- عقیقی، رحیم، (1374)، اساطیر فرهنگ ایران در نوشته‌های پهلوی، تهران: نشر چشمه.
- قوامی، نسرین، (1394)، معرفی یک اثر موزه‌ای، جام طلای تول تالش، همایش ملی تالش‌شناسی، رشت.
- کالیکان، ویلیام، (1385)، باستان‌شناسی و تاریخ هنر در دوران مادی‌ها و پارسی‌ها، ترجمه گودرز اسعد بختیار، تهران: مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی پارینه.
- کسروی، احمد، (1356)، کاروند، به کوشش یحیی نکاء، جلد 1، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی زبان، فرانکلین.
- کورشکین، جهانگیر، (1381)، پژوهش باستان‌شناختی درباره آریاییان خاور نزدیک و گورستان شاهی مارلیک در شمال ایران، ترجمه علی‌اکبر وحدتی. باستان‌پژوهی، دوره چهارم، شماره 9، صص 33-38.
- گیرشمن، رومن، (1370)، هنر ایران در دوره پارتی و ساسانی، ترجمه بهرام فره‌وشی، چاپ 2، تهران: علمی و فرهنگی.
- لسترنج، گای، (1393)، جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، چاپ 9، ترجمه محمود عرفان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی).
- محمودی، آرزو، (1387)، ساختار قبور عصر آهن در منطقه گیلان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ابهر.
- ملکزاده، فاطمه، (1386)، این آتش نهفته، چاپ 1، تهران: هزار کرمان.

نوابیان، میثم، (1396)، میتراییسم (مهرپرستی) در شمال ایران براساس شواهد باستان‌شناختی و مردم‌شناسی، چاپ 1، رشت: ایلینا.

ورمازن، مارتین، (1390)، آیین میترا، ترجمه بزرگ نادرزاده، تهران: نشر چشمه.

هال، جیمز، (1387)، فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: فرهنگ معاصر.

یونگ، کارل گوستاو، (1378)، انسان و سمبول‌هایش، چاپ 3، ترجمه محمود سلطانیه، تهران: جامی.

15

URL1: <https://images.app.goo.gl/yYc4WiR7jW5jRRdH7>

URL2: <https://images.app.goo.gl/HerejLjWXxEskGwa7>

URL3: <https://images.app.goo.gl/KXqNyh3HtBkWhuhq8>

URL4: <https://images.app.goo.gl/ChWHBHUidHP7uVU29>

URL5: <https://images.app.goo.gl/uFw5wZzRZGS1sKru5>